

ÓSSIP MANDELSTAM

ARMÈNIA
EN PROSA I EN VERS

EDICIÓ, TRADUCCIÓ I NOTES D'HELENA VIDAL
INTRODUCCIÓ DE GUEORGUI KUBATIAN

BARCELONA 2011

QUADERNS CREMA

Publicat per

QUADERNS CREMA

Muntaner, 462 - 08006 Barcelona
Tel. 934 144 906 - Fax 934 147 107
correu@quadernscrema.com
www.quadernscrema.com

- © de la introducció, 2011 by Gueorgui Kubatian
© de l'edició, la traducció i les notes, 2011 by Helena Vidal Fernández
© del capítol «El cotxer del faetó» del *Tercer llibre* de Nadejda
Iakovlevna Mandelstam, by YMCA Press
© d'aquesta edició, 2011 by Quaderns Crema, S.A.U.

Drets exclusius d'edició:
Quaderns Crema, S.A.U.

Aquest llibre ha rebut una subvenció
de la Mikhail Prokhorov Foundation
(programa de traducció TRANSCRIPT)

ISBN: 978-84-7727-518-3

DIPÒSIT LEGAL: B. 34 620-2011

AIGUADEVIDRE *Gràfica*
QUADERNS CREMA *Composició*
ROMANYÀ-VALLS *Impressió i rellegat*

PRIMERA EDICIÓ *octubre de 2011*

Sota les sancions establertes per les lleis,
queden rigorosament prohibides, sense l'autorització
per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o
parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment mecànic
o electrònic, actual o futur—inclouent-hi les fotocòpies i la difusió
a través d'Internet—, i la distribució d'exemplars d'aquesta
edició mitjançant lloguer o préstec públics.

SEVAN¹

A l'illa de Sevan, destacable per dos digníssims monuments arquitectònics del segle VII, així com per les coves d'uns ermitans, tots morts de no fa gaire, cobertes per una espessor d'ortigues i cards, i no pas més temibles que els soterranis abandonats d'una casa d'estiueig, hi vaig viure tot un mes, gaudint del quiet estar de l'aigua del llac a quatre mil peus d'alçada i habituant-me a contemplar dues o tres desenes de tombes, escampades a tall de parterres entre les residències monacals rejoyenides per la restauració.

Cada dia, just després de les quatre, el llac, abundosíssim en truites, començava a bullir com si algú hi hagués tirat un bon pessic de bicarbonat. Era ben bé una sessió de mesmerisme meteorològic en el ple sentit de la paraula, talment com si un mèdium anés insuflant a la superfície calcària de l'aigua, fins aleshores tranquil·la, primer una tremolor juganera, després un rebullir d'ocellet i finalment una follia esbojarrada de gran llac.

Aleshores era impossible privar-se del plaer de fer i refer

¹ *Sevan*: illa—convertida ara en península—que es troba en el llac del mateix nom, el més gran d'Armènia i un dels llacs de muntanya més grans del món. La reducció artificial del volum d'aigua del llac per tal de guanyar terra, durant els anys trenta i quaranta, ha tingut conseqüències catastròfiques. L'aigua va arribar a baixar 45 metres. Des dels anys cinquanta es fan esforços per recuperar-ne el cabal, estabilitzat en uns 20 metres per sota del nivell original, i recuperar el llac. El nivell de l'aigua va començar a elevar-se lentament a partir de 2005.

les tres-centes passes del caminet de la platja, davant la llòbrega costa de Guneu.²

Aquí el Goktxa³ forma un estret cinc vegades més ample que el riu Neva. Un magnífic vent d'aigua dolça irrompia xiulant en els pulmons. La velocitat de moviment dels núvols augmentava minut a minut i la ressaca, com un impressor antic, corria a imprimir en mitja hora la seva grossa Bíblia de Guttenberg sota la feixugor del cel emmurriat.

Un setanta per cent de la població de l'illa, pel cap baix, eren nens. S'enfilaven com animalons per les tombes dels monjos, bombardejaven una pacífica arrel, havent pres els seus espasmes glaçats sota l'aigua per les convulsions d'una serp marina, extreien de les espessors humides gripaus aburgesats i colobres d'elegants caparrons femenins, o perseguïen amunt i avall un moltó embogit que no entenia de cap manera a qui li podia fer nosa el seu pobre cos, mentre corria sacsejant el greix del seu darrere, criat a l'aire lliure.

Les crescudes herbes estepàries que cobrien la gepa de l'illa de Sevan, passejada pel vent, eren tan fortes, sucoses i segures d'elles mateixes, que venien ganes de pentinar-les amb una pinta de ferro.

Tota l'illa està sembrada d'ossos groguencs, com en Homer: restes dels pícnic pietosos de la gent dels encontorns.

A més, està literalment empedrada de tombes anònimes

² *Guneu*: un dels noms de les muntanyes de Sevan.

³ *Goktxa*: un dels noms antics del llac Sevan. El nom de Sevan va ser oficialitzat l'any 1930.

amb les seves lloses de color de foc, sobresortides, desencaixades i esmicoladisses.

Ben al principi de la meua estada arribà la notícia que a la llenca llarga i estreta de Saampakert, els paletes que excavaven la terra per fer els fonaments d'un far havien topat amb una gerra funerària de l'antic poble d'Urartu. Jo ja havia vist abans, al museu d'Erivan, un esquelet recargolat en posició asseguda, entaforat en una gran àmfora de terrissa; tenia el crani perforat amb un foradet petit per deixar pas als mals esperits.

Al matí em van despertar molt d'hora els espetecs d'un motor. El soroll patollava sempre allà mateix. Dos mecànics miraven d'escalfar el cor menut d'un motoret epilèptic abocant-li gasoil. Però així que agafava bon ritme, el barboteig—una cosa així com «petita-patata, petita-patata»—s'apagava i es fonia dins l'aigua.

El professor Khatxaturian, amb una cara d'estiradíssima pell d'àguila, sota la qual es marcaven tots els músculs i tendons, numerats i amb els noms en llatí, ja es passejava pel moll amb la seva levita negra de tall otomà. Pedagóg de vocació, a més d'arqueòleg, havia passat la major part de la seva vida professional fent de director d'una escola d'ensenyança mitjana: el *gymnasium* armeni de la ciutat turca de Kars. Convidat a ocupar una càtedra a l'Armènia soviètica, hi transportà la seva fidelitat a la teoria indoeuropea, una hostilitat sorda a les invencions de la teoria jafètica de Marr⁴

⁴ Nikolai Iàkovlevitx Marr (1864-1934), lingüista soviètic. Defensava la idea de l'origen comú de totes les llengües a partir d'exclama-

i un sorprenent desconeixement del rus i de Rússia, on no havia estat mai.

Tot fent-la petar, com podíem, en alemany, vam pujar dalt d'una barcaassa amb ell i amb el camarada Karinian, ex president del Comitè Executiu Central d'Armènia.

Aquest home arrogant i pletòric, condemnat a la inactivitat, a fumar cigarretes i a perdre el temps en una cosa tan poc alegre com la lectura d'obres dels escriptors de *Na Postú*,⁵ tenia ostensiblement dificultat a desacostumar-se de les seves responsabilitats oficials i l'avorriment havia imprès pe tons greixosos en les seves galtes rosades.

El motor teclejava «petita-patata», com si elaborés un informe per al camarada Karinian, i l'illa menuda quedà ràpidament enrere, redreçant la seva esquena d'ós amb els octaedres dels monestirs. Un núvol de mosquetes acompanyava la barcaassa i avançàvem immersos en ell, com en una musolina, per la gelea matinal de les aigües del llac.

En el clot hi vam descobrir, efectivament, tant fragments de terrissa com ossos humans, però també hi vam trobar el mànec d'un ganivet amb el segell de l'antiga fàbrica russa NN.

cions. Va ser el creador de la teoria jafètica, segons la qual les llengües caucàsiques, juntament amb el basc i l'etrusc, formaven part d'una mateixa família, en paral·lel amb la semítica i la indoeuropea. Elevat al rang de pare de la lingüística soviètica durant l'estalinisme, va ser desprestigiats post mortem pel mateix Stalin a principis dels anys cinquanta. Reivindicat més tard, els seus estudis continuen despertant interès i polèmica avui en dia.

⁵ *Na postú* (1923-1925) i *Na literatúrnom postú* (1926-1932): 'En el punt de guàrdia' i 'En el punt de guàrdia literària', noms de la publicació del grup RAPP (Associació Russa d'Escriptors Proletaris). Defensava el predominis de la literatura proletària enfront de la literatura burgesa. El 1932 la RAPP va ser liquidada oficialment i, en conseqüència, es va tancar la revista.

De totes maneres, jo vaig embolicar amb el meu mocador, amb molt de respecte, una crosteta calcària, porosa, caiguda d'algun crani.

La vida a qualsevol illa—sigui Malta, Santa Helena o Madeira—transcorre en un estat de noble espera. Això té el seu encant i la seva incomoditat alhora. En tot cas, tothom es troba constantment ocupat, tots parlen amb veu més baixa i són una mica més atents els uns amb els altres que no a la terra gran, de camins amples i llibertat negativa.

El caragol de l'orella s'afina i guanya una volta més en l'espiral.

Per sort meva, a Sevan s'havia aplegat tota una col·lecció de vells intel·ligents i de bona raça: el venerable etnògraf Ivan Iàkovlevitx Sagatelian, el ja esmentat arqueòleg Khatxaturian i, finalment, el químic Gambàrov, home jovial i expansiu.

Jo preferia la seva companyia tranquil·la i els seus discursos espessos com marro de cafè a les converses planes de la joventut, que, com arreu del món, giraven al voltant dels exàmens i de l'esport.

El químic Gambàrov parlava armeni amb accent de Moscou. S'havia russificat amb alegria i a consciència. Tenia un cor jove i un cos sec i morè. Físicament era un home molt agradable i un excel·lent company de jocs.

Semblava ungit per una mena de sant oli militar, com si acabés de tornar de l'església d'algun regiment, la qual cosa, de tota manera, no demostra res i pot passar, a vegades, amb gent soviètica de la millor mena.

Amb les dones era cavallerós com Mazepa,⁶ que acarona-va Maria només amb els llavis; en companyia d'homes, era enemic de mordacitats i orgulls ferits, però si entrava en discussió, s'encenia com un esgrimidor de terres dels francs.

Els aires de muntanya el rejoyenien i ell s'arromangava les mànigues de la camisa i es llançava cap a la xarxa de pescador del voleibol, fent anar secament el seu palmell menut.

¿Què es pot dir del clima de Sevan?

Conyac com divisa d'or guardada en l'armariet secret del sol de muntanya.

La barreta de vidre del termòmetre de la residència passava amb cura de mà en mà.

El doctor Hertzberg s'avorria ostensiblement en aquesta illa de matèries armènies. Em semblava l'ombra pàl·lida d'un conflicte d'Ibsen o un actor del Teatre de l'Art de Moscou fent vacances.

Els nens li mostraven les seves petites llengües, com menudes llenques de carn d'ós, traient-les per un segon...

I cap al final ens va visitar la febre aftosa, transportada en els bidons de llet de la llunyana costa de Zainalu, on vivien en silenci dins les seves lúgubres cases russes els membres d'una secta que feia temps que havien abandonat la pràctica religiosa.

La veritat és que, com a càstig pels pecats dels adults, la febre només va atacar els nens sense fe ni llei de Sevan.

⁶ Ivan Mazepa (1639-1709), ataman cosac d'Ucraïna; citat aquí com a personatge literari més que no pas històric; és protagonista, pel cap baix, d'un poema narratiu de Byron—«Mazeppa»—i d'un altre de Puixkin—«Poltava».

Un darrere l'altre, aquells nens de cabell aspre, amics de la brega, es marcien en la calor madura a coll de les dones o damunt dels coixins.

Una vegada a Gambàrov se li va acudir de rodejar nedant tot l'embalum de l'illa, en competició amb el komsomol⁷ X. El seu cor de seixanta anys no ho va resistir i, totalment esgotat, l'home va haver d'abandonar el company, tornar al lloc de sortida i, mig mort, deixar-se caure sobre els còdols de la platja. Les parets volcàniques de la fortalesa de l'illa, que excloïen qualsevol idea d'amarratge, van ser els únics testimonis de l'accident.

L'alarma va ser gran. Es constatà que a l'illa no hi havia cap bot, tot i que l'ordre de compra ja s'havia firmat.

La gent es va posar a córrer d'aquí cap allà, amb la consciència orgullosa d'una desgràcia irreparable. El diari no llegit va estendre el seu ressò metàl·lic de llauna entre les mans. L'illa va entrar en basca, com una dona embarassada.

No teníem ni telèfon, ni coloms missatgers per comunicar-nos amb la costa. La barca havia partit cap a Ielénovka feia un parell d'hores i, per més que afinessis l'oïda, no se'n sentia ni l'espetarrec dins l'aigua.

Quan l'expedició, armada amb una manta, una ampolla de conyac i tota la resta, i encapçalada pel camarada Kari-nian, tornà amb un Gambàrov mig congelat però somrient, recollit damunt d'una roca, el van rebre amb aplaudiments. Eren les ovacions més meravelloses que hagi sentit mai a la vida: aclamaven un home pel fet de no ser encara cadàver.

⁷ *Komsomol*: membre de les joventuts comunistes.

En el port pesquer de Noraduz, on ens van portar d'excursió, per sort sense acompanyament de cant coral, em va cridar l'atenció una gavarra acabada de fer, alçada, encara humida, al poltre de la drassana. Tenia la grandària d'un bon cavall de Troia, i amb les seves proporcions musicals feia pensar en la caixa d'una bandúrria.

Al seu voltant es caragolaven tot d'encenalls. La terra estava rosegada per la sal i les escates de peix feien l'ullet com plaquetes de quars.

Al menjador de la cooperativa, també de fusta i amb aires de l'època de Pere I, *mein herz!*, com tot a Noraduz, ens van donar sopa de col amb xai a discreció, ben espessa, feta allà mateix.

Els obrers es van adonar que no dúiem vi i, com a bons amfitrions, ens van omplir ells els gots.

Vaig alçar el meu, en pensament, a la salut de la jove Armènia amb les seves cases de pedra taronja, els seus comisaris populars de dents blanques, la suor de cavall i el repicar de peus de la gent fent cua, i a la salut de la seva llengua poderosa, que nosaltres no som dignes de parlar, que estem destinats a esquivar amb impotència:

aigua es diu en armeni *djur*;
poble, *guiukh*.

Mai no oblidaré Arnoldi.⁸

Coixejava lleugerament sobre una pinça ortopèdica, però

⁸ L.V. Arnoldi (1903-1980), ictiòleg i entomòleg, codirector de l'estació lacustre a Ielénovka.

ho feia amb tanta gallardia que tothom li envejava la manera de caminar.

Les autoritats científiques de l'illa s'estaven a la carretera, en el poble molokan⁹ de Ielénovka, on en la penombra del comitè executiu per a assumptes científics blavejaven els morros policíacs d'unes truites gegantines conservades en alcohol.

Ai els visitants!

Els duia a Sevan una barca americana, ràpida com un telegrama, que partia l'aigua talment una llanceta de cirurgia, i en baixava a terra Arnoldi, tro de la ciència, Tamerlà de la bonhomia.

A mi em va quedar la impressió que a Sevan hi vivia un ferrer que l'havia ferrat temps enrere i que era per fer-la petar amb ell que Arnoldi venia a l'illa.

No hi ha res de més instructiu i joiós que submergir-se en una societat formada per gent d'una raça completament diferent de la teva, que respectes, per la quals sents simpatia, de la qual t'enorgulleixes de fora estant. La plenitud vital dels armenis, el seu afecte rústec, la seva noble sang de treballador, el seu rebuig inenarrable de la metafísica i la meravellós familiaritat que tenien amb el món de les coses reals, tot això em deia: estàs despert, no tinguis por de la teva època i no t'enganyis.

¿Era així, potser, perquè em trobava entre una gent que, tot i ser coneguda pel seu tarannà impetuósment actiu, no

⁹ *Molokans*: una de les nombroses sectes en què desembocà la branca de l'Església russa escindida de l'oficial a mitjans del segle XVII.

es regia pels rellotges de les estacions de tren i de les oficines, sinó per un rellotge solar, com aquell que jo havia vist a les ruïnes de Zvartnotz en forma de roda astronòmica o de rosa gravada a la pedra?

L'amor als altres no sol formar part de les nostres virtuts. Els pobles de l'URSS conviuen com els nens a l'escola. Es coneixen només de seure al mateix pupitre i de veure's a l'hora de l'esbarjo gran, mentre s'esmicola el guix.